HANDBOEK PENOLOGIE

Leesexemplaar

Leesexemplaar

Lars Breuls, An-Sofie Vanhouche
& Kristel Beyens (red.)

Handboek penologie

Een kritische analyse van bestraffing en penitentiair recht

PELCKMANS

Leesexemplaar

Leesexemplaar

Inhoud

Voorwoord 13
Een handboek penologie en penitentiair recht 15
Woord van dank 17

1. Wat is penologie? 19
Lars Breuls

Bestraffing: What's in a name? 20
Overzicht van straffen voor natuurlijke personen 20
Definities van straf 22
Een brede blik op bestraffing 25
Penologie als wetenschap 29
Een multidisciplinair perspectief… 29
…op microniveau 30
…op mesoniveau 32
…en op macroniveau 33
De studie van penaliteit 34
Een kritische penologie 35
Een onderbouwde kritiek op wetgeving, beleid en praktijken 35
Een kritische blik op de oorsprong van de penologie 38
Conclusie 41
Bibliografie 42

2. Waarom straffen? 47
Lars Breuls

Retributivisme 48
Klassieke oorsprong 48
Revival vanaf de jaren 1970 50
Onderzoeksbevindingen 53
Utilitarisme 55
Afschrikking 56
Klassieke oorsprong 56
Onderzoeksbevindingen 57
Behandeling, resocialisatie, re-integratie en rehabilitatie 61

Leesexemplaar

Behandeling 61
Resocialisatie 62
Re-integratie en rehabilitatie 64
Herstel 68
Een kritische blik op het strafrecht 69
De ontwikkeling van *restorative justice*-initiatieven 72
Onderzoeksbevindingen 74
Conclusie 76
Bibliografie 77

3. Een sociologische blik op bestraffing 83
Lars Breuls & Kristel Beyens

Hoe kunnen we verschillen in bestraffingspraktijken begrijpen? 85
De relatie tussen criminaliteitscijfers en detentieratio's 87
Criminaliteitscontrole in de laatmoderne samenleving 89
Penaliteit binnen maatschappelijke context 91
Strafrechtelijk beleid en interne mechanismen 96
Maatschappelijke aspecten van penaliteit 99
Het expressieve perspectief 99
Durkheims collectieve bewustzijn 99
De victimalisering van de moraal 101
Penaliteit als onderdrukkende en uitsluitende praktijk 103
Marxistisch sociaaleconomisch perspectief 103
Naar een intersectioneel perspectief 107
Het denken van Foucault 110
Disciplinaire macht 110
Enkele kritieken 114
Civilisatie- en decivilisatieprocessen 115
Elias' civilisatieproces en de implicaties voor bestraffing 115
Deciviliserende krachten 117
Conclusie 119
Bibliografie 120

4. De doodstraf 125
An-Sofie Vanhouche

De doodstraf in België 127
De doodstraf in vredestijd 127
De doodstraf in oorlogstijd 131
De situatie in Congo: Het koloniale verleden en de doodstraf 132
De doodstraf in Europa 133
Evoluties in Europa 133

Lesexemplaar

Rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens 135
Verenigde Staten van Amerika 136
De doodstraf als *peculiar institution* 136
De belangrijke rol van het Amerikaanse Hooggerechtshof 141
De doodstraf wereldwijd 142
De doodstraf in Israël (geschreven door Emilie Gossye) 144
Onderzoek naar de doodstraf 145
Racisme en discriminatie 145
Een gegenderde blik op de doodstraf 147
Families 149
Slachtoffers 150
Publieke opinies 152
Voor- en tegenstanders 154
Conclusie 157
Bibliografie 158

5. De internering en terbeschikkingstelling 161
Lars Breuls

Het ontstaan van het sociaal verweer 163
De internering 166
De wet van 9 april 1930 166
De wet van 1 juli 1964 168
Pogingen tot hervorming 170
De interneringswet van 5 mei 2014 171
Impact van de wet: De huidige praktijk 176
De terbeschikkingstelling 180
De terbeschikkingstelling van de regering 180
De terbeschikkingstelling van de strafuitvoeringsrechtbank 182
Conclusie 184
Bibliografie 185

6. Het penitentiaire beleid in België tot 1970 189
Paul Drossens

Het ontstaan en de evolutie van het gevangeniswezen tot de Belgische onafhankelijkheid 189
Kritiek op het strafrechtssysteem onder invloed van de Verlichting 189
De Franse periode (1795-1815) 192
Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) 194
De uitbouw en consolidatie van een cellulair gevangenissysteem na de Belgische onafhankelijkheid 195
De eerste praktische hervormingen 196

Leesexemplaar

Ducpétiauxs afwijzing van het gemeenschapsregime 197
De veralgemening van het cellulaire regime: Het bouwprogramma van Ducpétiaux 199
De wettelijke verankering 202
Het penitentiair-antropologische hervormingsinitiatief tijdens het interbellum 203
De eerste versoepelingen van het cellulaire afzonderingsregime 204
De Penitentiair Antropologische Dienst en gevangenislaboratoria 205
De morele classificatie van gedetineerden tot de Tweede Wereldoorlog 208
Definitieve doorbraak van het gemeenschapsregime na de Tweede Wereldoorlog 211
De Tweede Wereldoorlog en zijn naweeën 211
De doorbraak van het gemeenschapsregime 213
De naoorlogse evolutie van de penitentiaire antropologie 214
Het ontbreken van een formele rechtspositie van gedetineerden 216
Aandacht voor de negatieve effecten van de korte gevangenisstraf 216
Conclusie 218
Bibliografie 219

7. Strafuitvoering vanaf 1970: Beleid en cijfers 223
Kristel Beyens, Eric Maes & Lars Breuls

Evoluties in het strafuitvoeringsbeleid 224
Verdere humanisering van de gevangenisstraf vanaf de jaren 1970 224
Het beleid in de strijd tegen de overbevolking vanaf de jaren 1980 226
Reductionisme, expansionisme en stilstandbeleid 226
Capaciteitsuitbreiding en -vernieuwing in de strijd tegen overbevolking 227
Meer capaciteit vergt meer en goed opgeleid penitentiair personeel 233
Transitie- en detentiehuizen 235
Inwerken op de in- en uitstroom van de gevangenisbevolking 237
De zoektocht naar 'alternatieven' voor detentie 239
Tijdens het vooronderzoek 239
'Alternatieve' straffen 240
Cijfers over het gevangeniswezen: Methodologische duiding 243
Detentieparameters 244
Dagpopulatie 244
Aantal opsluitingen 246
Analyse van de penitentiaire data 247
Algemene evolutie: Een stijgende gevangenispopulatie 247
Wettelijke toestand 248
Veroordeelde personen 250
Personen in voorlopige hechtenis 252
Geïnterneerde personen 254
Gedetineerde personen zonder Belgische nationaliteit 255
Gedetineerde personen volgens gender 257

Leseexemplaar

Bijzondere problematieken: Gezondheid, drugs, suïcide 257
Sociaaleconomische positie 259
Gevangeniscapaciteit 259
Overbevolkingsgraad 261
Straffen in de samenleving in cijfers 264
Waar moet dat heen? 269
Hoe kunnen we dit verklaren? 271
De tragedie van de gevangeniscapaciteit als gemeenschappelijk goed 272
Bibliografie 275

8. Detentie-ervaringen 279
An-Sofie Vanhouche

'Objectivistische' en 'subjectivistische' benaderingen van bestraffing 280
Het klassieke onderzoek naar detentie-ervaringen 282
Het leven in totale instituties: Mortificatieprocessen en pijnen 282
Omgaan met pijnen van detentie 286
Het leefklimaat in penitentiaire inrichtingen 289
Nieuwe gevangenissen, een nieuw penitentiair beleid en nieuwe pijnen 293
Intersectionaliteit en gevangeniservaringen 297
Verschillen in sociaaleconomische status en informele economieën 298
Ouderlijke pijnen van detentie 299
Wat betekent het om vader te zijn in de gevangenis? 300
Bezoek 300
Stigma 303
Een veelheid aan identiteiten 305
Gevangeniservaringen in verschillende detentiefasen en -regimes 306
De fase van detentie 307
Gesloten versus open regimes 307
Het delen van een cel 310
Conclusie 312
Bibliografie 313

9. Internationale en Europese bescherming van mensenrechten tijdens de strafuitvoering 317
Lars Breuls, An-Sofie Vanhouche & Aurore Vanliefde De Keyser

Individuele rechtsbescherming voor gedetineerde personen 321
Het gebrek aan slagkracht van het VN-Mensenrechtencomité 322
Het EHRM 324
De evolutie van de werking van het EHRM 324
De toepassing van mensenrechten op situaties van vrijheidsberoving 327
België en de internering: Een geschiedenis van veroordelingen 332

Leesexemplaar

En wat met het Hof van Justitie van de EU? 336
Monitoringsorganen 338
Het CPT 340
Werking 340
CPT en België 342
CPT en het EHRM 344
Het SPT en de NPM's 346
Een systeem op twee niveaus 346
Het Belgische NPM op federaal niveau 347
Aanbevelingen en standaarden 349
Op het niveau van de VN 350
Op het niveau van de Raad van Europa 352
Conclusie 354
Bibliografie 354

10. De interne rechtspositie van gedetineerde personen 357
An-Sofie Vanhouche

Kritiek van gedetineerde personen op hun leefomstandigheden:
De woelige jaren 1970 360
Noordse gevangenisbewegingen 360
Amerikaans protest 361
De opstand in Leuven Centraal 363
De Basiswet 364
Aanloop naar de Basiswet 364
Centrale juridische principes in de Basiswet 365
Rechtszekerheid 365
Codificatie van materiële en formele rechten 366
Bevoegdheidsverdeling 366
Centrale penologische principes in de Basiswet 367
Detentieschade beperken 368
Re-integratie, rehabilitatie en herstel 372
Orde, interne en externe veiligheid 372
De problematische inwerkingtreding 373
Thematische bespreking 374
Plaatsing en inrichting 374
Detentieplanning 377
Materiële levensvoorwaarden 381
Contact met de buitenwereld: Briefwisseling, bezoek en telefonie 384
Vorming, vrije tijd en arbeid 388
Orde, veiligheid en gebruik van dwang 391
Controlemaatregelen 392

Leesexemplaar

Bijzondere veiligheidsmaatregelen 393
Maatregelen van rechtstreekse dwang 395
Tucht 395
Toezicht en klachtrecht 398
Commissies van toezicht 398
Centrale Toezichtsraad voor het Gevangeniswezen 400
Conclusie 403
Bibliografie 404

11. Hulp- en dienstverlening aan gedetineerde personen en hun sociale omgeving 409
An-Sofie Vanhouche

Het Decreet Hulp- en Dienstverlening 410
De inhoud van het Decreet Hulp- en Dienstverlening 410
Het importmodel als onderliggende filosofie 412
Het strategisch plan hulp- en dienstverlening en de lokale actieplannen 413
Het STRAP 2025-2030 (geschreven door Ione Geerts) 414
Het hulp- en dienstverleningsaanbod 416
Algemeen welzijnswerk en geestelijke gezondheidszorg 416
De zoektocht naar een woonst 417
Schulden 419
Naastbestaanden 422
Geestelijke gezondheidszorg 425
Opleidingen 425
Sport 428
Cultuur 429
Werk 431
Onderzoek naar hulp- en dienstverlening in Vlaamse en Brusselse gevangenissen 432
De samenwerking tussen justitiële en gemeenschapsactoren 434
Conclusie 436
Bibliografie 436

12. De gevangenis verlaten 441
Kristel Beyens & Eric Maes

Van gunst naar 'subjectief recht' 443
Filosofie van de wet 445
Architectuur van de wet 447
Minister van Justitie 447
Uitgaansvergunning 448
Penitentiair verlof 449
Onderbreking van de strafuitvoering 450

Leesexemplaar

Plaatsing in een transitiehuis 450
Strafuitvoeringsrechtbank: Straffen langer dan drie jaar 451
Beperkte detentie en elektronisch toezicht als 'bijzondere strafuitvoeringsmodaliteiten' 452
Voorwaardelijke invrijheidstelling 453
Voorlopige invrijheidstelling met het oog op verwijdering van het grondgebied of met het oog op overlevering 458
Definitieve invrijheidstelling en proeftijd 458
De strafuitvoeringsrechter: straffen tot en met drie jaar 459
Invrijheidstelling in de praktijk 461
Reflecties en uitdagingen 466
Tweesporenbeleid 466
Kortergestraften: Invrijheidstelling als beheersstrategie 466
Langgestraften: Een complexe weg naar buiten 468
De moeizame 'weg der geleidelijkheid': Vloek of zegen? 469
Macht van de psychologische expertise en het reclasseringsplan 474
Rol van het slachtoffer 476
Opvolging, controle en de paradox van de voorwaardelijke vrijheid 477
Conclusie: Welke toekomst voor de invrijheidstelling? 479
Uitleiding 481
Bibliografie 481

Auteursoverzicht 485

Leesexemplaar

Voorwoord

'Meer dan 700 grondslapers', 'werkstrafjes', 'straffeloosheid', 'klassenjustitie' et cetera.

Bestraffing is de laatste tijd – opnieuw – niet weg te denken uit de publieke en politieke discussies en stellingnames. Deze discussies draaien duidelijk rond reële problemen en uitdagingen. De overbevolking in de Belgische gevangenissen, die we al veertig jaar meeslepen, is tot een triest hoogtepunt – of eerder dieptepunt – gekomen, met onaanvaardbare leef- en werkomstandigheden, stakingen van het personeel en het inperken van essentiële regime-elementen tot gevolg. En dit ondanks jarenlange lippendienst aan het principe van vrijheidsberoving als laatste optie, veroordelingen door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, het uitbreiden van de gevangeniscapaciteit, het oprichten van forensisch psychiatrische centra, detentie- en transitiehuizen, en het wettelijk en organisatorisch versterken van de straffen in de samenleving.

Het weghonen van dergelijke straffen in de samenleving als 'werkstrafjes' of het gelijkstellen van elektronisch toezicht aan 'straffeloosheid' illustreren de blijvende symbolische kracht van de gevangenis als ogenschijnlijk enige 'echte' straf en de uitdaging om de geloofwaardigheid van de vrijheidsbeperkende straffen te verstevigen.

De kritiek op het toekennen van dergelijke straffen aan personen die sociaal goed geïntegreerd zijn als een vorm van 'klassenjustitie' verwijst dan weer naar het spanningsveld tussen een rechtvaardige individualisering van de straf, selectiviteit in de strafrechtsbedeling en een 'prognosejustitie' waarbij sociaaleconomische of culturele kenmerken van verdachten het inschatten van het risico op herval, en dus de individuele beslissing door magistraten, meebepalen.

Leesexemplaar

Deze discussies worden niettemin in politieke en maatschappelijke kringen en in de (sociale) media maar al te vaak gevoerd met een gebrek aan kennis en aan nuances in complexe aangelegenheden. Emoties zijn niet weg te denken uit het publieke domein van 'misdaad en straf', maar leiden gemakkelijk tot het miskennen van de reële belangen of wensen van slachtoffers, daders, professionals en de wijdere samenleving. Denken we maar aan de massale steun bij het ruimere publiek voor herstelbemiddeling (84%), werkstraffen (85%) en elektronisch toezicht (74%), zoals blijkt uit de Justitiemonitor van 2024[1], waar zelfs een voorwaardelijke invrijheidstelling met het oog op een betere sociale re-integratie meer aanhangers kent (60%) dan het penaal populisme van sommige politici laat veronderstellen.

Deze voorbeelden illustreren de behoefte aan wetenschappelijk onderzoek en onderwijs dat aansluit bij de dagelijkse realiteit en praktijken van bestraffing. Dat is precies een van de kenmerken van het penologisch onderzoek aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB), dat een lange traditie kent van etnografisch en *mixed methods* empirisch onderzoek bij penale actoren in rechtbanken, gevangenissen en de bredere samenleving. De combinatie van fundamenteel en beleidsrelevant onderzoek laat toe om essentiële inzichten in het functioneren van justitiële en maatschappelijk-politieke instanties toegankelijk te maken voor een vertaling naar beleid en praktijk, met behoud van de noodzakelijke wetenschappelijke onafhankelijkheid.

Ook dit nieuwe handboek past in de lijn van een dergelijke empirische kritische penologie. Het biedt de lezer inzichten in sommige van de meest prangende problemen van de huidige penaliteit in België, met oog voor de ruimere historische, maatschappelijke, politieke en internationale context, maar ook voor de concrete beleving en ervaringen van de betrokken actoren zelf. Hoewel primair gericht op de studenten die het opleidingsonderdeel *Penologie en penitentiair recht* aan de VUB volgen, biedt het voer voor elkeen die bereid is om kritisch na te denken over de plaats van bestraffing en detentie in onze samenleving.

Sonja Snacken, augustus 2026

[1] Bron: https://hrj.be/nl/publicaties/2024/vijfde-justitiebarometer.

Leesexemplaar

Ten geleide

Een handboek penologie en penitentiair recht

Dit handboek wil studenten en andere geïnteresseerde lezers onderdompelen in de penologie, de wetenschappelijke studie van bestraffing, en het penitentiaire recht in België, met waar relevant ook aandacht voor de Vlaamse en Brusselse context. Het boek is in de eerste plaats geschreven voor de studenten van het opleidingsonderdeel *Penologie en penitentiair recht* binnen de opleiding Criminologie aan de Vrije Universiteit Brussel, maar wij hopen dat het ook zijn weg vindt naar andere studenten, onderzoekers, beleidsmakers, praktijkactoren en iedereen met een interesse in bestraffing en strafuitvoering.

Met dit boek bouwen wij voort op een rijke traditie van penologisch onderzoek en onderwijs binnen de vakgroep Criminologie en de onderzoeksgroep Crime & Society aan de VUB. Prominente academici als Chris Eliaerts, Sonja Snacken, Kristel Beyens en Hilde Tubex legden reeds decennia geleden de fundamenten van een onderzoekstraditie waarop wij vandaag nog verder bouwen. Hun werk heeft het wetenschappelijke en maatschappelijke debat over bestraffing en penitentiair beleid in België mee vormgegeven. Daarnaast hebben zij generaties studenten opgeleid en geïnspireerd.

De veelzijdigheid van het penologische onderzoek aan de VUB was ook duidelijk zichtbaar in het boek *Straffen – Een penologisch perspectief*, dat in 2017 bij Maklu verscheen onder redactie van Kristel Beyens en Sonja Snacken. In dit verzamelwerk werden de inzichten uit talrijke onderzoeksprojecten en doctoraten naar uiteenlopende penologische thema's samengebracht in een mooi overzichtswerk. De omvang van het boek, met maar liefst 29 hoofdstukken, maakte evenwel

Leesexemplaar

dat het onvoldoende aansloot bij de opbouw van het onderwijs. Bovendien hebben zich sinds de publicatie belangrijke nieuwe wetgevende, beleidsmatige en wetenschappelijke ontwikkelingen voorgedaan. Daarom besloten we om een nieuw handboek te schrijven, dat nauw aansluit bij de leerdoelen en de opbouw van het opleidingsonderdeel *Penologie en penitentiair recht*.

Het handboek bestaat uit twaalf hoofdstukken. Bij het schrijven van het boek stond (enige) spaarzaamheid centraal, al werden sommige hoofdstukken uiteindelijk toch uitgebreider dan wij aanvankelijk hadden vooropgesteld. De penologie, bestraffing en het penitentiaire recht zijn constant in beweging. Zeker op het vlak van het beleid volgen de initiatieven zich snel op, waardoor het bij wijlen een moeilijke evenwichtsoefening was om binnen het onszelf opgelegde aantal woorden te blijven, zonder te veel onrecht te doen aan de complexiteit van de penologische en juridische realiteit.

In dit boek beperken we ons niet tot een bespreking van de geldende regelgeving, maar besteden we steeds aandacht aan de wijze waarop juridische normen en beleidskeuzes in de praktijk worden uitgevoerd en ervaren. Empirisch onderzoek vormt daarbij een belangrijke leidraad, omdat zulk onderzoek toelaat om na te gaan hoe juridische en mensenrechtelijke uitgangspunten daadwerkelijk gestalte krijgen binnen en buiten de gevangenismuren, en welke gevolgen dat heeft voor gedetineerde personen, personeelsleden en andere betrokken actoren. Zo willen we de voortdurende wisselwerking tussen recht, beleid, praktijk en samenleving zichtbaar maken.

Bij het schrijven van dit handboek hebben wij gestreefd naar een heldere en toegankelijke stijl, zonder daarbij in te boeten aan wetenschappelijke nauwkeurigheid. Hoewel de hoofdstukken afzonderlijk kunnen worden gelezen, zijn ze met elkaar verweven. In het boek worden daarom kruisverwijzingen opgenomen die de samenhang tussen de verschillende thema's zichtbaar maken en de lezer uitnodigen om verbanden te leggen. Het handboek wil studenten niet alleen vertrouwd maken met de bestaande regelgeving en wetenschappelijke inzichten, maar hen ook stimuleren om kritisch na te denken over de plaats van bestraffing en detentie in een democratische rechtsstaat.

Leesexemplaar

Woord van dank

Ten slotte willen wij alle mensen bedanken die geholpen hebben bij de totstandkoming van dit boek. In het bijzonder danken wij Ione Geerts, Maud De Paepe en Kaat Van den Berghe voor hun zorgvuldige lezing van eerdere versies van verschillende hoofdstukken en hun waardevolle feedback vanuit het perspectief van (oud-)studenten. Hun opmerkingen hebben bijgedragen aan de leesbaarheid van dit handboek en hebben ons geholpen de didactische insteek ervan steeds voor ogen te houden. Daarnaast danken wij de reviewers, die bereid waren de volledige tekst op korte termijn in volle zomerperiode kritisch door te nemen en ons van constructieve suggesties te voorzien.

Wij hopen dat dit handboek een stevige eerste kennismaking biedt met de penologie en het penitentiaire recht en de lezer aanmoedigt om met een nieuwsgierige en kritische blik na te denken over een van de meest ingrijpende bevoegdheden van de overheid: het opleggen en uitvoeren van straffen.

Lars Breuls,
An-Sofie Vanhouche
& Kristel Beyens,
juli 2026

Leesexemplaar

Leesexemplaar

Hoofdstuk 1

Wat is penologie?

LARS BREULS

Penologie kan omschreven worden als de sociaalwetenschappelijke studie van bestraffing. Iedereen heeft wellicht ervaring met het krijgen van straf, bijvoorbeeld als kind door een ouder of een leraar. Belonings- en bestraffingspraktijken vormen immers een integraal onderdeel van menselijke interacties en de bredere samenleving (Scott, 2008). Door deze praktijken – door mensen verantwoordelijk te houden voor hun daden – proberen we een boodschap te communiceren over moraliteit, of simpelweg over wat we aanvaardbaar en onaanvaardbaar achten in menselijke relaties (Canton, 2022). Gevoelens van rechtvaardigheid zijn in die zin sociale producten, die tot stand komen door interacties en verbondenheid met andere personen (Christie, 1981).

Penologen bestuderen echter niet elke vorm van bestraffing. Belonen en bestraffen in een opvoedingscontext wordt bijvoorbeeld eerder bestudeerd door pedagogen en psychologen. De focus van de penologie ligt daarentegen op een specifieke vorm van bestraffing: de straffen die worden opgelegd door de staat of overheid. In de penologie bestuderen we straffen niet alleen vanuit een juridisch perspectief – wat staat er in de wet? – maar kijken we ook naar hoe ze in de praktijk worden uitgevoerd, welke impact ze hebben op degenen die ze ondergaan, en hoe ze samenhangen met bredere maatschappelijke en politieke structuren.

Leesexemplaar

Bestraffing: What's in a name?

Overzicht van straffen voor natuurlijke personen

Wanneer we het over staatsbestraffing hebben, denken we meteen aan strafrechtelijke sancties. De logica van het strafrecht is dat de wetgever misdrijven en mogelijke straffen per misdrijf bepaalt. Deze strafwetten worden vervolgens toegepast door strafrechtbanken: deze rechtbanken oordelen over schuld of onschuld en, in geval van schuld, over de gepaste straf voor het misdrijf binnen de mogelijkheden die de wetgever biedt. De uitvoerende macht staat in voor de uitvoering van die straffen. Het gaat dan in Vlaanderen met name om de federale en Vlaamse minister van Justitie.

In het nieuwe Belgische Strafwetboek[2], dat op 1 september 2026 in werking trad, worden verschillende hoofdstraffen voor natuurlijke personen bepaald, ingedeeld in vier categorieën. Ten eerste zijn er de vrijheidsbenemende straffen, met name de gevangenisstraf en de behandeling onder vrijheidsberoving[3] (zie Hoofdstuk 5). Daarnaast kan er gebruikgemaakt worden van vrijheidsbeperkende straffen: de straf onder elektronisch toezicht (d.w.z. de verplichting om aanwezig te zijn op een bepaald adres volgens een bepaald uitvoeringsprogramma, gecontroleerd met elektronische hulpmiddelen), de probatiestraf (d.w.z. de verplichting om voorwaarden na te leven voor een bepaalde duur) en de werkstraf (d.w.z. de verplichting om kosteloos activiteiten te verrichten tijdens de vrije tijd ten behoeve van de samenleving). Verder zijn er ook vermogensstraffen: de geldboete, de verbeurdverklaring en de geldstraf vastgesteld op basis van het verwachte of uit het misdrijf behaalde voordeel (d.w.z. de veroordeling tot betaling van een som die overeenstemt met maximaal het drievoud van de waarde van het vermogensvoordeel dat de dader rechtstreeks of onrechtstreeks uit het misdrijf heeft behaald of hoopte te behalen). Tot slot is er de veroordeling bij schuldigverklaring: wanneer de rechter vaststelt dat, in het licht van de concrete omstandigheden van de zaak, de voorgelegde feiten slechts van geringe ernst zijn of dat de tijd die

[2] Art. 2 Wet 29 februari 2024 tot invoering van boek 1 van het Strafwetboek (1), *BS* 8 april 2024, 40.520.

[3] De bepalingen omtrent de behandeling onder vrijheidsberoving treden pas in werking vanaf ten vroegste 1 januari 2035.

Leesexemplaar

verstreken is sinds het plegen van het misdrijf, het uitspreken van een andere straf niet opportuun maakt, kan de veroordeling bij schuldigverklaring worden uitgesproken. De veroordeelde persoon wordt dus wel schuldig geacht, maar er wordt geen verdere straf opgelegd.

De vermogensstraffen kunnen (in de door de wet bepaalde gevallen) ook als bijkomende straf – dus boven op de hoofdstraf – gelden. Daarnaast zijn er nog straffen die enkel als bijkomende straf kunnen worden opgelegd. Het betreft voornamelijk vrijheidsbeperkende straffen, met name de verlengde opvolging (d.w.z. de verplichting om, na afloop van de gevangenisstraf of behandeling onder vrijheidsberoving, voorwaarden na te leven voor een bepaalde duur; zie Hoofdstuk 5)[4], de ontzetting uit bepaalde burgerlijke en politieke rechten (bv. het recht om openbare ambten te vervullen of het recht om verkozen te worden), het beroepsverbod, het verval van het recht tot sturen, en het verblijfs-, plaats- of contactverbod. Verder zijn er nog twee andere bijkomende straffen: de bekendmaking van de beslissing houdende veroordeling en de sluiting van de inrichting (d.w.z. het verbod om in die inrichting enige activiteit uit te oefenen gelijkaardig aan die naar aanleiding waarvan het misdrijf werd gepleegd).

Naast deze straffen, bepaald in het nieuwe Strafwetboek, zijn er ook nog specifieke straffen in bijzondere wetten vastgelegd. Een voorbeeld is het beperken van de geldigheid van het rijbewijs tot motorvoertuigen die zijn uitgerust met een alcoholslot, zoals vastgelegd in de Wegverkeerswet.[5]

Tot slot is het in veel gevallen mogelijk dat de rechter de uitspraak van de veroordeling opschort of de tenuitvoerlegging van de straffen volledig of gedeeltelijk uitstelt voor een periode van ten minste een jaar en ten hoogste vijf jaar. Wanneer nieuwe strafbare feiten gepleegd worden in die periode en tot een veroordeling tot een gevangenisstraf met een zekere zwaarte leiden, kan of moet de opschorting of het uitstel worden herroepen: de opschorting *kan* worden herroepen bij een nieuwe veroordeling tot een gevangenisstraf van minstens zes maanden; het uitstel *moet* worden herroepen bij een nieuwe veroordeling tot een gevangenisstraf zonder uitstel van meer dan achttien maanden; het uitstel *kan* worden her-

[4] De bepalingen omtrent de verlengde opvolging treden pas in werking vanaf ten vroegste 1 januari 2035.

[5] Art. 37/1 Wet 16 maart 1968 betreffende de politie over het wegverkeer, *BS* 27 maart 1968, 3.146.

Leesexemplaar

roepen bij een nieuwe veroordeling tot een gevangenisstraf zonder uitstel van ten hoogste achttien maanden. Aan een uitstel kunnen bovendien probatievoorwaarden verbonden worden, het zogenoemde 'probatie-uitstel'. Het probatie-uitstel *kan* ook worden herroepen in geval van een ernstige niet-naleving van deze probatievoorwaarden.

Definities van straf

We kunnen dus concluderen dat de Belgische wetgever een uitgebreid en gevarieerd juridisch omschreven straffenarsenaal voorziet. Dat doet de vraag rijzen wat de gemeenschappelijke kenmerken van deze verschillende straffen zijn, oftewel: hoe kan het concept 'straf' nu juist gedefinieerd worden?

Zo'n definitie is niet terug te vinden in het Strafwetboek zelf. Juristen verwijzen daarom weleens naar de definiëring in de rechtspraak van het Hof van Cassatie. Een straf wordt door het Hof beschouwd als leedtoevoeging, door een wet bepaald, als sanctie voor een misdrijf.[6] Niet iedereen vindt deze definitie echter bevredigend. Zo stellen strafrechtsgeleerden de vraag of iedere straf daadwerkelijk leed beoogt. Denk bijvoorbeeld aan de probatie, waarbij de rechter kan beslissen om louter voorwaarden op te leggen gericht op de positieve ontwikkeling van de veroordeelde persoon, zoals het volgen van een begeleiding of het volgen van een opleiding (Dupont, 2004). Er lijkt dan op het eerste gezicht weinig sprake te zijn van leed. Precies om die reden leeft bij rechters weleens de idee dat zulke vrijheidsbeperkende of gemeenschapsgerichte straffen (straffen die worden uitgevoerd buiten de gevangenismuren, in de samenleving) 'gunsten' zijn, eerder dan een 'echte straf', zoals de gevangenisstraf dat vanuit die logica wel zou zijn (Beyens, 2000).

Deze focus op de bedoelingen van de wetgever of van zij die de straf opleggen, houdt echter geen rekening met de ervaringen van de personen die deze straffen krijgen (De Hert & Gutwirth, 2011). Nochtans zijn zulke ervaringen ook relevant. Hayes (2018: 239) voegt daarom een subjectivistisch element aan de bestraffings-/leeddefinitie toe: leed in de context van bestraffing gaat volgens hem om een persoonlijke ervaring van fysieke, psychologische en/of emotionele pijn, voortko-

[6] Cass. 14 juli 1924, *Pas.* 1924, 473.

Leesexemplaar

mend uit de bestraffing door een strafrechtelijke actor. Het meenemen van het perspectief van de gestrafte persoon verandert mogelijk ons beeld van gemeenschapsgerichte straffen/straffen in de samenleving. We weten uit onderzoek naar de ervaringen van gestrafte personen namelijk dat niet enkel vrijheidsberoving leed en pijn met zich meebrengt (zie Hoofdstuk 8), maar dat dat ook geldt voor straffen in de samenleving. Zo werd bijvoorbeeld onderzoek gevoerd bij personen die als probatievoorwaarde het volgen van een gedragstraining rond een aan het misdrijf gerelateerde problematiek (bv. agressie of rijden onder invloed) opgelegd hadden gekregen. Hoewel deze personen het volgen van de training eerder als een leerkans zagen dan als een straf, verwezen ze toch ook naar de soms uitdagende vereisten, vrijheidsbeperkingen en negatieve impact: sommige deelnemers moesten verlof nemen om de training te kunnen volgen, sommigen ervaarden schaamte omdat ze moesten vertellen aan hun familie of hun werkgever waarom ze de training moesten volgen (sommigen hielden het verborgen of logen over hun activiteit op de dag van de training), sommigen geraakten moeilijk op de locatie waar de training plaatsvond, sommigen vonden het lastig om – vaak maanden of zelfs jaren na het misdrijf – opnieuw over de feiten te moeten nadenken en praten, etc. (Raets et al., 2024). De onderzoekers zagen overeenkomsten met de 'pijnen van probatie' die Durnescu (2011) in Roemenië onderscheidde bij mensen onder probatie, zoals de deprivatie van autonomie (onder meer wegens strikt te volgen tijdschema's), de deprivatie van tijd, de financiële kosten voor onder meer het vervoer naar verschillende (verplichte) begeleidingen en diensten, de stigmatiserende effecten van de straf, en het meermaals herinnerd worden aan het misdrijf. Gezien de onvrijwillige verplichtingen die met een probatiestraf – maar ook met andere vrijheidsbeperkende straffen – gepaard gaan, is er bijna steeds een vorm van leed van toepassing.

Bovendien hangt bij een vrijheidsbeperkende hoofdstraf (elektronisch toezicht, probatiestraf of werkstraf) een vervangende straf boven het hoofd van de betrokkene – in België is dit een vervangende geldboete of een vervangende gevangenisstraf – die in werking kan treden als de vrijheidsbeperkende straf niet (volledig) wordt uitgevoerd. Ook deze dreiging en druk van de vervangende straf kunnen als een 'pijn' beschouwd worden (Durnescu, 2011). In België volgen de justitiehuizen de uitvoering van de vrijheidsbeperkende straffen op. Justitieassistenten, werkzaam binnen deze justitiehuizen, hebben als het ware een dubbele rol:

Leesexemplaar

ze moeten ondersteuning bieden aan de justitiabele tijdens de uitvoering van de straf, maar hebben ook een controlerende toezichtfunctie. Zij controleren bijvoorbeeld of de probatievoorwaarden worden nageleefd. Bottoms (1980: 20) noemt zulke controlerende begeleiding in een justitiële context een vorm van *coercive caring* ('dwingende zorg'), wat opnieuw op het verplichtende karakter van deze straffen wijst.

Uiteraard kunnen er individuele verschillen in beleving zijn: de ene persoon zal de begeleiding misschien eerder (of uitsluitend) als controlerend ervaren, de andere persoon eerder (of uitsluitend) als helpend (Hayes, 2018). Echter, zelfs als straffen in de samenleving en de bijhorende begeleiding positieve aspecten met zich meebrengen, zoals het bieden van ondersteuning bij het stoppen met criminaliteit, het creëren van structuur in iemands leven of het aanleren van prosociale probleemoplossende vaardigheden, worden doorgaans ook negatieve ervaringen gerapporteerd, die we als een vorm van leed kunnen beschouwen.

De leeddefinitie van bestraffing blijft in die zin verdedigbaar en ook straffen in de samenleving, die inherent vrijheidsbeperkingen en controle met zich meebrengen, kunnen we in principe onder deze definitie plaatsen (Christie, 1981; Hayes, 2018). Toch is daarmee de discussie over de definitie van straf allerminst beslecht. Deze woedt volop in de rechtsleer. Recent heeft Van Stokkom (2023) bijvoorbeeld geargumenteerd dat het concept van intentionele leedtoevoeging te zeer verbonden is met noties als wraak, onderwerping en vijandigheid, wat haaks staat op de humane waarden die een democratische samenleving zouden moeten kenmerken. Hij pleit daarom voor een meer constructieve definiëring van bestraffing en stelt zelf volgende werkdefinitie voor: "Straf is terechtwijzen en ter verantwoording roepen en gaat vergezeld met het opleggen van een inspanningsverplichting die verantwoordelijkheidszin stimuleert" (Van Stokkom, 2023: 81). Meer specifiek moeten de opgelegde verplichtingen bij een straf bijdragen tot herstel (ten aanzien van de slachtoffers en de samenleving) en zelfherstel (gedragsverandering en moreel leren). Hoewel onderzoekers erkennen dat zo'n inspanningsverplichting gepaard gaat met vrijheidsbeperkingen alsook dat verantwoordelijkheid opnemen en moreel leren uitdagend kunnen zijn, wordt deze invulling constructiever geacht dan een focus op leed (Van Stokkom, 2023). Ook deze definitie roept echter weer vragen op, zeker als we kijken naar de omstandigheden waarin de vrijheidsbenemende straffen vandaag worden uitgevoerd in België. Het

Leesexemplaar

ondergaan van een gevangenisstraf in een overbevolkte, verouderde gevangenis lijkt immers niet meteen verantwoordelijkheidszin te stimuleren. Beschrijft de definitie dan niet hoe een straf er idealiter zou moeten uitzien eerder dan wat een straf daadwerkelijk is? We kunnen dus besluiten dat een eenduidige definitie van straf niet bestaat.

Een brede blik op bestraffing

Voorlopig keken we uitsluitend naar de straffen die een rechter kan opleggen. Staatsbestraffing – het onderzoeksdomein van de penologie – reikt echter verder dan dat. Er bestaan immers ook buitenrechtelijke afhandelingsmogelijkheden op het niveau van de politie, zoals de onmiddellijke inning van een geldsom bij de vaststelling van bepaalde verkeersmisdrijven, en op het niveau van het openbaar ministerie, zoals de minnelijke schikking (d.w.z. het verval van de strafvordering na betaling van een geldsom) en de procedure bemiddeling en maatregelen (d.w.z. het verval van strafvordering na een therapie, opleiding of dienstverlening en/of een bemiddeling tussen de verdachte en het slachtoffer). Het betreft eveneens strafrechtelijke sancties, die dus ook penologisch relevant zijn (Moerings, 2003).

Ook op het niveau van de (straf)rechter zijn er situaties waarin er juridisch gesproken geen straf wordt opgelegd, maar die wel penologisch belangrijk zijn. Zo voorziet het Strafwetboek twee gronden van niet-toerekeningsvatbaarheid. Een eerste grond van niet-toerekeningsvatbaarheid is de geestesstoornis: een persoon is niet strafrechtelijk verantwoordelijk als die op het tijdstip van de feiten lijdt aan een geestesstoornis die het oordeelsvermogen of de controle over diens daden heeft tenietgedaan. Een tweede grond is de minderjarigheid: een persoon is niet strafrechtelijk verantwoordelijk als die op het tijdstip van de feiten de leeftijd van achttien jaar niet heeft bereikt, al zijn er hierop uitzonderingen bij wet bepaald. Als iemand niet strafrechtelijk verantwoordelijk kan worden gehouden voor het gepleegde misdrijf, kan die persoon geen straf krijgen. Dat wil evenwel niet zeggen dat er geen reactie volgt. De reactie volgt echter niet wegens een strafrechtelijke verwijtbaarheid, maar wel vanuit de idee dat er een zekere gevaarlijkheid van de dader uitgaat, de maatschappij beschermd moet worden en/of de betrokkene zelf hulp en zorg nodig heeft (Dumortier, 2018; Vander Beken, 2021).

Leesexemplaar

Zo voorziet de Belgische interneringswet dat de onderzoeksgerechten en de vonnisgerechten, onder bepaalde voorwaarden (zie Hoofdstuk 5), de internering kunnen bevelen bij niet-toerekeningsvatbaarheid door een geestesstoornis. Het betreft geen straf, maar een veiligheidsmaatregel die ertoe strekt de maatschappij te beschermen en er tegelijkertijd voor te zorgen dat de geïnterneerde persoon de zorg krijgt die diens toestand vereist met het oog op diens re-integratie in de maatschappij.[7]

Minderjarigen die misdrijven plegen verschijnen in principe voor de jeugdrechter of de jeugdrechtbank. Het Vlaamse jeugddelinquentiedecreet stelt dat ten aanzien van minderjarigen die op het ogenblik van de feiten nog geen twaalf jaar waren, enkel een doorverwijzing naar de jeugdhulpverlening mogelijk is.[8] Voor minderjarigen vanaf twaalf jaar wordt daarentegen wel uitgegaan van een zekere strafrechtelijke verantwoordelijkheid, zij het een verminderde. Immers, "de situatie van minderjarige verdachten en delictplegers vereist herstel, een reactie en begeleiding. Hun toestand van afhankelijkheid, hun ontwikkelingskansen en maturiteitsgraad scheppen bijzondere behoeften die luisterbereidheid, raad en bijstand vereisen."[9] Begeleiding en ondersteuning van jongeren die een misdrijf gepleegd hebben, is dus nodig volgens het Vlaamse jeugddelinquentiedecreet, maar er kunnen wel sancties opgelegd worden, gaande tot "de gesloten begeleiding in een afdeling van een gemeenschapsinstelling".[10]

Merk op dat het hierboven juridisch gesproken om *maatregelen* of *sancties* gaat, niet om straffen. Opnieuw is het relevant om te kijken naar de concrete praktijken en ervaringen van personen die aan deze maatregelen of sancties onderworpen worden. Geïnterneerde personen worden namelijk regelmatig opgesloten, bijvoorbeeld in forensische psychiatrische centra, maar ook – hoewel dit een schending van mensenrechten inhoudt (zie Hoofdstuk 9) – in gevangenissen (Seynnaeve et al., 2023). Zulke vrijheidsberoving, maar ook excessief gebruik van

---

7 Art. 2 Wet 5 mei 2014 betreffende de internering van personen, *BS* 9 juli 2014, 52.159.

8 Art. 4 Decr.Vl. 15 februari 2019 betreffende het jeugddelinquentierecht, *BS* 26 april 2019, 40.831.

9 Art. 3, § 3 Decr.Vl. 15 februari 2019 betreffende het jeugddelinquentierecht, *BS* 26 april 2019, 40.831.

10 Art. 36-37 Decr.Vl. 15 februari 2019 betreffende het jeugddelinquentierecht, *BS* 26 april 2019, 40.831.

Leesexemplaar

dwangmaatregelen zoals de isolatieruimte, fixatie, lichaamsfouillering en dwangmedicatie kunnen zij wel degelijk als punitief/bestraffend ervaren (Wittouck et al., 2024: 38). Ook de 'gesloten begeleiding', oftewel de opsluiting in een gemeenschapsinstelling, ervaren opgesloten jongeren als punitief: ze verliezen een groot deel van hun autonomie en hebben het gevoel dat ze de tijd moeten doden, moeten wachten tot de tijd van de opsluiting voorbij is (De Graaf, 2023). De gelijkenissen met gedetineerde personen in de gevangenis, die vaak eenzelfde ervaring van *doing time* hebben (Matthews, 2009), zijn treffend. Deze praktijken, die juridisch gezien geen straf zijn, zijn dus zeker te bestuderen met een penologische blik.

De beschreven ervaringen doen trouwens ook vragen rijzen bij de gebruikte juridische terminologie – 'maatregelen', 'reacties', 'sancties' – die het punitieve karakter ervan verhullen ('het zijn geen straffen, het zijn maatregelen') dan wel lijken af te zwakken ('het zijn sancties, geen echte straffen'). Dit omschreef Van de Kerchove (1977) decennia geleden al als 'de mystificerende kracht van de juridische taal': gebruikte woorden zoals 'maatregel' of 'gesloten begeleiding' kunnen de realiteit, met name een opsluiting met alle pijnen die dat met zich meebrengt, verhullen. De gebruikte terminologie maakt het met andere woorden moeilijker om te zien waar het daadwerkelijk om gaat, met name praktijken waarbij punitieve (of minstens als punitief ervaren) staatsmacht wordt uitgeoefend. Er schuilt hierin een bijkomend gevaar: het risico bestaat dat men rechtswaarborgen die van kracht zijn in het strafrecht, zoals het principe van een proportionele bestraffing (een straf in verhouding tot het gepleegde misdrijf), bij het opleggen en uitvoeren van deze 'maatregelen' aan de kant schuift, juist omdat het juridisch gesproken niet om een straf gaat.[11] De internering is bijvoorbeeld een maatregel van onbepaalde duur, die kan doorgaan tot er sprake is van een stabilisatie van de geestesstoornis, wat op gespannen voet staat met het principe van proportionaliteit (Vander Beken, 2021).

[11] Europese staten kunnen een interventie echter niet eenvoudigweg als niet-bestraffend omschrijven om te voorkomen dat essentiële rechtswaarborgen in een strafprocedure, zoals vastgelegd in artikel 6 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM), van toepassing zouden zijn. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) beschouwt immers steeds vaker overheidsreacties met een punitieve component die volgens het nationale recht niet-strafrechtelijk zouden zijn, als strafrechtelijk, in de zin dat zij onder de reikwijdte van artikel 6 EVRM vallen (zie De Hert & Gutwirth, 2011).

Lesexemplaar

Verder kunnen er in de verschillende fasen van de strafrechtsbedeling 'beveiligingsmaatregelen' worden opgelegd. Een voorbeeld is de onmiddellijke intrekking van het rijbewijs van een dronken bestuurder op bevel van het openbaar ministerie (De Hert & Gutwirth, 2011). Deze maatregel vertrekt vanuit een preventielogica, ter bescherming van de samenleving en de betrokkene zelf, en is dus opnieuw juridisch beschouwd geen straf.[12] Op het niveau van de onderzoeksrechter is er de mogelijkheid om een verdachte in voorlopige hechtenis te nemen, onder meer wanneer er ernstige redenen bestaan om te vrezen dat de in vrijheid gelaten verdachte persoon nieuwe strafbare feiten zou plegen.[13] Hoewel de wet stelt dat deze maatregel niet bedoeld is als onmiddellijke bestraffing, zou zulke beweegreden in bepaalde gevallen toch aanwezig kunnen zijn bij onderzoeksrechters, zeker in perioden waarin de uitvoerende macht besliste om opgelegde korte gevangenisstraffen niet uit te voeren (Burssens, 2011). Deze voorbeelden maken duidelijk dat het vanuit penologisch oogpunt interessant is om deze maatregelen te bestuderen en daarbij oog te hebben voor zowel de officiële doelstellingen als de concrete uitvoeringspraktijken.

Het mag dus duidelijk zijn dat de penologie meer bestudeert dan louter de juridisch bepaalde straffen en strafpraktijken. Ook andere reacties op misdrijven of preventieve acties door strafrechtelijke actoren blijken penologisch relevant. De penologische blik reikt inmiddels nog verder. Vandaag de dag treden namelijk niet alleen strafrechtelijke actoren, maar ook andere overheidsactoren punitief en/of preventief op (Boone, 2019). Een voorbeeld zijn gemeentelijke ambtenaren die administratieve inbreuken op het politiereglement/overlast kunnen bestraffen met een gemeentelijke administratieve sanctie (GAS).

Een ander, minder voor de hand liggend voorbeeld zijn staatspraktijken van immigratiecontrole. Buitenlandse personen die geen verblijfsrecht in België hebben, moeten volgens de vreemdelingenwet het Belgische grondgebied verlaten.[14] Wanneer zij dat niet uit eigen beweging doen, kan een 'gedwongen verwijdering' plaatsvinden. In afwachting van deze gedwongen terugkeer kan de persoon opge-

[12] Het EHRM bevestigt dit principe: EHRM 28 oktober 1999, 26780/95, 'Escoubet/België', § 37-39.

[13] Art. 16, § 1 Wet 20 juli 1990 betreffende de voorlopige hechtenis, *BS* 14 augustus 1990, 15.779.

[14] Art. 7 Wet 15 december 1980 betreffende de toegang tot het grondgebied, het verblijf, de vestiging en de verwijdering van vreemdelingen, *BS* 31 december 1980, 14.584.

Leesexemplaar

sloten worden in een gesloten centrum van de Dienst Vreemdelingenzaken. Sinds de jaren 1990 is het gebruik van zulke immigratiedetentie, als onderdeel van de zogenoemde 'strijd tegen illegale migratie' (Broeders & Engbersen, 2007), sterk toegenomen in West-Europa (Bosworth & Turnbull, 2015). Recent voerden onderzoekers ook heel wat penologische studies naar immigratiedetentie uit (zie bv. Bosworth, 2014; Breuls, 2022). Die penologische insteek lijkt op het eerste gezicht misschien verrassend, omdat het vreemdelingenrecht administratief recht is en een opsluiting in het kader van een gedwongen terugkeer juridisch een administratiefrechtelijke opsluiting is, maar ook hier geldt dat we veeleer naar de concrete praktijken en ervaringen moeten kijken. Staatspraktijken zoals opsluiting en gedwongen verwijdering gaan gepaard met het opleggen van al dan niet bedoelde deprivaties, schade en leed, ongeacht of deze praktijken juridisch als straf gedefinieerd zijn (Barker, 2017; Breuls, 2026). Het zijn in die zin ook penale praktijken.

Penologie als wetenschap

Een multidisciplinair perspectief…

De gevoerde discussies in dit hoofdstuk illustreren op welke vlakken de penologie van de strafrechtsgeleerdheid verschilt. Bij het nadenken over bestraffing kijken we immers niet alleen naar de neergeschreven definitie van straf, maar betrekken we ook de ervaringen van personen die een straf moeten uitvoeren en de beweegredenen van strafrechtelijke actoren zoals onderzoeksrechters. Daar waar de strafrechtsgeleerdheid primair een juridische focus heeft, is de penologie een multidisciplinaire wetenschap die theoretische reflecties over bestraffing met empirische vaststellingen combineert (Snacken & Beyens, 2017a).

De strafrechtsgeleerde analyseert primair de strafrechtelijke bepalingen en de regels van het strafprocesrecht. Ook de vraag hoe deze regels toegepast worden, is relevant in de strafrechtsgeleerdheid, maar dit toepassingsvraagstuk krijgt een sterk juridische invulling. De focus ligt met name op de rechtspraak: door het analyseren van neergeschreven juridische motiveringen in vonnissen en arresten probeert de strafrechtsgeleerde te achterhalen hoe rechtbanken rechtsregels interpreteren en toepassen.

Leesexemplaar

Uiteraard moet ook de penoloog kennis hebben van juridische bepalingen en de toepassing ervan in vonnissen en arresten. Toch reikt de penologische blik verder: idealiter is de penologie een '*rendez-vous*-wetenschap' (Downes geciteerd in Garland & Sparks, 2000: 193) die bestraffing onder meer juridisch, filosofisch, historisch, sociologisch, psychologisch, politiek, economisch en ethisch bestudeert (Snacken & Van Zyl Smit, 2013).

…op microniveau

Bij het bestuderen van de toepassing van bestraffing in de praktijk zal de penoloog zich dus niet beperken tot een studie van vonnissen en arresten, maar ook bijvoorbeeld sociologische en psychologische invalshoeken betrekken. We weten immers op basis van empirisch onderzoek dat wat een rechter neerschrijft in een beslissing niet het hele verhaal is: de geschreven motivering is slechts een gefilterde versie van de beweegredenen van de rechter en het resultaat van bewuste en onbewuste denk- en socialisatieprocessen. Elke rechter heeft unieke individuele eigenschappen en daarnaast delen rechters een professionele cultuur, waarin zij gedurende jaren gesocialiseerd zijn (Beyens, 2000). Onderdelen van die cultuur zijn bijvoorbeeld gedeelde gebruiken en 'rituelen' die in de rechtbank van toepassing zijn (Garfinkel, 1956) en een gedeeld jargon, dat soms onbegrijpelijk is voor beklaagde personen die voor de rechtbank verschijnen (Feeley, 1979). Verder is er ook de organisatorische context waarbinnen rechters (moeten) werken. Denk bijvoorbeeld aan het tekort aan gerechtspsychiaters in België, wat de aanvraag van een psychiatrisch deskundigenverslag bemoeilijkt en er mogelijk toe leidt dat rechters dit minder zullen aanvragen, waardoor ze minder op de hoogte zijn van psychiatrische problematieken bij beklaagde personen. Rechtspreken gebeurt bijgevolg binnen een specifieke sociale en culturele context, die bovendien in interactie staat met de bredere samenleving. Penologen benadrukken daarom dat straffen een sociale praktijk is (Beyens, 2000). Het zijn steeds mensen die strafwetten in de praktijk brengen (Kaminski, 2015).

Om de bestraffingspraktijken van rechters te doorgronden is dus empirisch onderzoek aangewezen. Daarbij kunnen onderzoekers verschillende onderzoekstechnieken gebruiken en combineren. Wanneer de focus vooral op de beslissingsprocessen zelf ligt, kunnen ze gebruikmaken van vignetten of *factorial surveys*. Dit

Leesexemplaar

zijn realistische casussen die aan vele rechters gepresenteerd worden, waarbij bijvoorbeeld kenmerken van de verdachte (het geslacht, de sociale achtergrond, de mate van berouw, etc.) of de ernst van het delict willekeurig variëren (Mullineux et al., 2020). Kwantitatieve analyses maken vervolgens duidelijk welke elementen zwaarder of minder zwaar doorwegen in het beslissingsproces. Daarmee leren we echter nog niets over de achterliggende denkprocessen en beweegredenen van de rechters. In kwalitatieve interviews kunnen onderzoekers daar dieper op ingaan, eventueel aan de hand van fictieve maar realistische casussen (Beyens, 2000; Maguire et al., 2015). Sociale wenselijkheid kan informatie uit interviews echter vertekenen. Dossieranalyses van behandelde zaken laten dan weer toe om te zien wat rechters daadwerkelijk beslissen in reële dossiers. Om inzicht te krijgen in de professionele en organisatorische cultuur van de rechtbank zijn langdurige observaties en vele gesprekken met de aanwezige actoren dan weer meer geschikt.

Niet alleen vinden penologen het belangrijk om de praktijk van het straffen door rechters te bestuderen, ze focussen ook op de concrete uitvoering van straffen. Enerzijds gaat veel aandacht uit naar de ervaringen van zij die een straf ondergaan – iets wat in de strafrechtsgeleerdheid veel minder gebeurt. Zo merkte Christie (1981: 15) op dat de concrete pijn van bestraffing onbehandeld blijft in handboeken strafrecht: "Hoe straffen pijn doen, hoe het voelt, het lijden en het verdriet; dat zijn elementen die meestal volledig ontbreken in die teksten" (eigen vertaling). Zulke ervaringen krijgen in penologisch onderzoek veel meer nadruk, met de *pains of imprisonment* beschreven in het gevangenissociologische werk van Sykes (1958) als klassieke voorbeeld (zie Hoofdstuk 8). Anderzijds richt penologisch onderzoek zich ook op de professionele actoren in de strafuitvoering, zoals gevangenisbewaarders (Franchi, 2024; Nylander, 2011; Pardon, 2026; Tournel, 2014), justitieassistenten of *probation workers* (Mawby & Worrall, 2013; Uzieblo et al., 2019) en strafuitvoeringsrechtbanken (Nederlandt, 2020; Scheirs, 2014; zie Hoofdstuk 12).

Op microniveau wil de penologie dus de abstracte invalshoek van het strafrecht aanvullen met concrete beschrijvingen van hoe de betrokken personen straffen daadwerkelijk opleggen, uitvoeren en beleven (Hayes, 2018: 237; Sexton, 2015: 115). De focus ligt in de penologie echter niet enkel op het microniveau, maar ook op het meso- en het macroniveau van bestraffing.

Leesexemplaar

…op mesoniveau

Om het mesoniveau te bestuderen zoomen penologen uit en kijken ze bijvoorbeeld naar de doorstroom van dossiers en de interacties tussen actoren in het strafrechtssysteem (politie, openbaar ministerie, onderzoeksrechter en -gerechten, vonnisrechter, strafuitvoeringsactoren, etc.). Het kan gaan om rechtstreekse interacties (bv. een politieambtenaar die getuigt in de rechtszaal) of – en dit is veel vaker het geval – om schriftelijke interacties (bv. een proces-verbaal dat doorgestuurd wordt naar het openbaar ministerie, een vonnis met probatievoorwaarden die een justitieassistent opvolgt). Het is dan interessant om te bestuderen welke invloed zulke schriftelijke rapportage heeft op andere actoren, die hiervan afhankelijk zijn. Strafrechters kunnen bijvoorbeeld een voorlichtingsrapport aanvragen bij een justitieassistent om na te gaan of een bepaalde vrijheidsbeperkende straf (bv. een elektronisch toezicht) opportuun is: is de thuiscontext bijvoorbeeld geschikt hiervoor? Toch vragen rechters slechts beperkt voorlichtingsrapporten aan. Uit vroeger onderzoek blijkt dat sommige strafrechters kritisch zijn over de inhoud van de voorlichtingsrapporten. Deze rechters vinden dat sommige justitieassistenten onvoldoende kritisch zijn voor het verhaal van de justitiabele en te milde voorwaarden of straffen voorstellen. Ze vinden ook dat justitieassistenten te veel denken vanuit een hulpverlenend in plaats van een juridisch perspectief en zijn daarom minder geneigd om voorlichtingsrapporten aan te vragen (Beyens & Scheirs, 2010). Een bijkomende reden voor de lage bereidheid tot het aanvragen van een voorlichtingsrapport is de vertraging in de rechtsgang die het met zich meebrengt; de zaak moet immers uitgesteld worden. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat de professionele culturen en praktijken van verschillende actoren in het strafrechtssysteem kunnen botsen, maar wel met elkaar in interactie staan: (de perceptie van) het werk van bepaalde actoren in de strafrechtsketen beïnvloedt het werk en de beslissingen van andere actoren.

Daarbij is het belangrijk om op te merken dat onderzoek ook heeft vastgesteld dat strafrechtelijke actoren proactief durven handelen, in het vooruitzicht van de beslissingen van actoren verderop in de strafrechtsketen (Snacken, 2017). Zo werden heel wat gevangenisstraffen van hoogstens drie jaar lange tijd maar gedeeltelijk en onder elektronisch toezicht uitgevoerd in België door de overbevolking in de gevangenissen (zie Hoofdstukken 7 en 12). Sommige rechters gaven in een

Leesexemplaar

bevraging aan dat ze rekening hielden met dit beleid en daarom zwaardere straffen uitspraken (bv. 37 maanden gevangenisstraf) omdat ze er zeker van wilden zijn dat een veroordeelde persoon minstens een bepaalde tijd in de gevangenis zou doorbrengen (Beyens & Scheirs, 2009; Beyens et al., 2010; Vanhouche et al., 2025).

…en op macroniveau

Tot slot verliezen penologen zeker ook het macroniveau niet uit het oog. Het kan dan gaan om studies die het filosofische of beleidsmatige denken over bestraffing historisch traceren. Ook gebeuren er kwantitatieve studies waarin onderzoekers op basis van cijfers op geaggregeerd niveau (bv. recidivecijfers) de effectiviteit – wat vaak wil zeggen: de recidivebeperkende werking – van strafrechtelijke interventies nagaan. Daarnaast zijn er een hele reeks studies die focussen op de relatie tussen bestraffing enerzijds en de historische, sociale, culturele en politieke context waarbinnen deze bestraffing wordt opgelegd en uitgevoerd anderzijds (Garland, 1990; Simon & Sparks, 2013; zie Hoofdstuk 3). Het gaat vaak om multidisciplinaire analyses, die inzichten uit onder meer de historische wetenschappen, de sociologie, de politicologie en de filosofie combineren.

Zulke analyses tonen dat ontwikkelingen in de strafrechtsbedeling niet losstaan van maatschappelijke ontwikkelingen. De uitbouw van de naoorlogse sociaaldemocratische verzorgingsstaat in heel wat westerse landen in de jaren 1950-1960 ging bijvoorbeeld hand in hand met de verdere uitbreiding van wat Garland (1985a) *penal welfarism* noemt: de idee dat plegers van misdrijven 'geresocialiseerd' kunnen worden door geïndividualiseerde begeleidingen en/of behandelingen aan te bieden die het welzijn van de betrokkene verhogen (zie ook Hoofdstuk 2). Latere neoliberale tendensen zetten dit ideaal echter onder druk: in de jaren 1980-1990 kwam, onder meer door economische besparingen, de nadruk in politiek en beleid sterker te liggen op responsabilisering. Private organisaties en individuen werden aangespoord om de eigen verantwoordelijkheid op verschillende levensdomeinen, waaronder veiligheid, op te nemen (Garland, 1996). Daarbij stond de idee dat de overheid daders kan 'resocialiseren' steeds vaker ter discussie (Allen, 1981). De focus verschoof van individuele begeleiding en behandeling van daders naar allerhande vormen van risicobeheersing en het controle-

Leesexemplaar

ren van 'risicovolle groepen' van daders (Feeley & Simon, 1992). Deze tendens was wellicht het sterkst observeerbaar in de Angelsaksische landen (zie Hoofdstuk 3).

Niet alleen historische vergelijkingen, maar ook geografische vergelijkingen zijn interessant. Een opvallende vaststelling is bijvoorbeeld dat het aantal personen in de gevangenis per 100.000 inwoners (de detentieratio) verschilt tussen landen. Op 31 januari 2025 zaten in België 12.613 personen in de gevangenis, wat een detentieratio van 106,0 personen per 100.000 inwoners inhield. De detentieratio in Europa varieerde op dat moment echter tussen 26,9 in Liechtenstein en 458,1 in Turkije (Aebi & Cocco, 2025: 34). Zulke verschillen zijn niet te verklaren door verschillen in criminaliteit, maar veeleer door verschillen in sociale, politieke en culturele factoren tussen deze landen (Lappi-Seppälä, 2011; zie Hoofdstuk 3). Om verschillen tussen landen te begrijpen – een aspect dat vaak centraal staat in de comparatieve penologie (Nelken, 2010) – is het dus noodzakelijk om een grondige analyse van deze sociale, politieke en culturele factoren te maken.

De studie van penaliteit

Intussen is duidelijk dat de penologie zich niet enkel richt op wettelijke bepalingen in het strafrecht en strafrechtelijke uitspraken door rechters, maar juist een brede blik op bestraffing hanteert. Echter, Garland (1985a) beargumenteert dat de term 'bestraffing' te beperkt is om het onderzoeksobject van de penologie te omschrijven. De term focust volgens hem te sterk op het punitieve karakter van penale interventies, terwijl zulke interventies ook andere doelen zoals herstel of beveiliging kunnen nastreven.

Ligt de focus van de penologie dan op het bestuderen van 'penale systemen'? Die term geniet evenmin de voorkeur van Garland (1985a). De term zou impliceren dat het strafrechtssysteem een monolithisch geheel vormt met één duidelijke doelstelling waar alle actoren samen naartoe werken. Vanuit zulke idee is het strafrechtssysteem een 'strafrechtsketen', waarbij de volgende schakel/actor naadloos aansluit op de vorige schakel/actor. In de praktijk bestaan echter verschillende, potentieel conflicterende doelstellingen naast elkaar en kunnen verschillende actoren (bv. politie, openbaar ministerie, rechters) verschillende prioriteiten in hun werking en hun na te streven doelen stellen (Wright, 1981). Bovendien moet verder gekeken worden dan enkel deze interne processen en insti-

Leesexemplaar

tutionele praktijken: het is volgens Garland (1985a) noodzakelijk dat penologen ook oog hebben voor de wijze waarop men over bestraffing spreekt en hoe media, politici en beleidsmakers bestraffing voorstellen.

Het onderzoeksobject van de penologie is volgens Garland (1985a) daarom het best te beschrijven met de term 'penaliteit'. Met dit brede concept verwijst hij naar het geheel van het 'penale complex', inclusief de wetten, het repertoire aan sancties, de instellingen en instanties van rechtshandhaving, maar ook de praktijken, de retoriek van symbolen en beelden, de gehanteerde discoursen (op verschillende plaatsen en ten aanzien van verschillende doelpublieken), de rituele procedures en *performances* (Garland, 1990: 17; 2013: 476). Bovendien impliceert zulke benadering dat ook de historische context van penaliteit telt, met aandacht voor de sociologische en politieke omstandigheden (Snacken & Beyens, 2017a).

Een kritische penologie

Een onderbouwde kritiek op wetgeving, beleid en praktijken

Het concept penaliteit maakt duidelijk dat bestraffing geen louter technische, 'neutrale' aangelegenheid is. Integendeel, bestraffingspraktijken houden verband met maatschappelijke verhoudingen, machtsstructuren, en ethische en politieke keuzes (Snacken & Van Zyl Smit, 2013). Deze ruimere maatschappelijke, historische en politieke factoren mogen we niet uit het oog verliezen, maar moeten we juist meenemen in onze analyses. Zijn sociale ongelijkheid en strafbeleid bijvoorbeeld met elkaar verweven (zie Hoofdstuk 3)?

Het is ons doel om studenten op te leiden tot kritische penologen. Met kritisch zijn bedoelen we niet dat je alles en iedereen zomaar bekritiseert (Scott, 2008). Kritisch zijn betekent wel dat je je, op basis van wetenschappelijk onderbouwde analyses, verzet tegen misvattingen, foutieve veronderstellingen en populistische ideeën. Een voorbeeld van zo'n veronderstelling is: 'Zwaardere straffen leiden tot minder recidive.' Als penoloog evalueer je dan de wetenschappelijke bevindingen, die al snel duidelijk maken dat deze stelling niet klopt. Een recente meta-analytische overzichtsstudie brengt al het reeds gevoerde onderzoek samen en komt tot een duidelijke conclusie: vrijheidsbenemende straffen, waaronder de gevangenis-

Leseexemplar

straf, hebben geen recidiveverminderend effect (Petrich et al., 2021). Hierover bestaat consensus in de criminologie. Sterker nog, door de schadelijke neveneffecten van de vrijheidsberoving (o.a. het mogelijke verlies van werk, het mogelijke verlies van woonst, het verbreken van sociale contacten en relaties, het verlies van autonomie tijdens de opsluiting, het stigma van het strafblad na vrijlating), zou de gevangenisstraf eerder een criminogeen effect hebben en recidive in de hand werken (Petrich et al., 2021; Wermink et al., 2022). Op een moment dat zwaardere (gevangenis)straffen worden ingevoerd onder het mom van veiligheid, is het dus belangrijk om als penoloog te wijzen op het bestaande wetenschappelijke onderzoek dat het tegendeel aantoont. Dit is een mooi voorbeeld van een op wetenschappelijk onderzoek gefundeerde kritiek.

In die zin is het ook belangrijk om als kritisch penoloog aan te kaarten dat wettelijke of beleidsdoelstellingen niet gehaald worden. In België hebben we bijvoorbeeld een vooruitstrevende wet die de rechten van gedetineerde personen vastlegt, de Basiswet Gevangeniswezen. Een voorbeeld van een doelstelling die deze wet naar voren schuift, is het voorkomen van vermijdbare detentieschade (zie Hoofdstuk 10).[15] In de praktijk kampt België echter met overbevolkte gevangenissen, waarbinnen het geenszins evident is om bijvoorbeeld zinvolle dagbesteding of gepaste begeleidingen aan te bieden aan opgesloten personen. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens veroordeelde ons land bovendien al meermaals omdat we – gezien deze overbevolking – meerdere personen op een te kleine cel opsluiten, waardoor de persoonlijke ruimte veel te beperkt is (minder dan 3 m^2 per persoon). Dit werd beschouwd als een onmenselijke behandeling, wat in strijd is met artikel 3 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (zie Hoofdstuk 9).[16] Aangezien de problematiek van de overbevolking blijft aanslepen, richt de overheid dus op dagelijkse basis vermijdbare detentieschade aan. Kritische penologen kaarten dit aan, onderbouwd door bijvoorbeeld te verwijzen naar wetenschappelijk onderzoek, rechtspraak of verslaggeving van toezichtsorganen actief in het gevangeniswezen (zie Hoofdstuk 10), die deze onmenselijke omstandigheden schetsen.

---

[15] Art. 6, § 2 Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, *BS* 1 februari 2005, 2.815.

[16] EHRM 20 april 2015, 64682/12, 'Vasilescu/België'; EHRM 16 augustus 2017, 37768/13 en 36467/14, 'Sylla en Nollomont/België'; EHRM 16 maart 2021, 26404/18, 'Pîrjoleanu/België'.

Leesmeer

Een ander voorbeeld van een beleidsdoelstelling die kritisch bekeken moet worden, is het streven van beleidsmakers naar de invoering van 'alternatieven voor de gevangenisstraf'. Heel wat Europese landen, inclusief België, introduceerden vooral vanaf de jaren 1990 bijkomende straffen in de samenleving met als doel het aantal personen dat een gevangenisstraf zou krijgen, te beperken. We zien echter dat de gevangenispopulatie niet noodzakelijk afnam na de introductie van deze 'alternatieven'. Tegelijkertijd nam het aantal personen dat vrijheidsbeperkende straffen opgelegd kreeg – zeker in België – sterk toe (Aebi et al., 2015). In de praktijk functioneren straffen in de samenleving dus niet als 'alternatief voor de gevangenisstraf'. Er is eerder sprake van wat Cohen (1979) beschrijft als *net-widening*: het justitiële net verbreedt en zij die vroeger geen of een mildere straf zouden krijgen (of bv. uitstel van de tenuitvoerlegging van de straf), krijgen nu een (zwaardere) straf in de samenleving (bv. een werkstraf); zij die vroeger een gevangenisstraf kregen, belanden meestal nog steeds in de gevangenis. Het aantal personen in het justitiële net neemt bijgevolg toe; "met andere woorden: 'alternatieven' blijken helemaal geen alternatieven te zijn, maar nieuwe interventies die het bestaande systeem aanvullen of uitbreiden door nieuwe groepen [in het justitiële systeem] op te nemen" (Cohen, 1979: 347; eigen vertaling en toevoeging). Penologen zijn daarom bij het invoeren van nieuwe straffen en maatregelen die gelden als alternatief voor de gevangenisstraf, altijd beducht voor het risico van *net-widening*.

Aan deze kritieken ligt ook een normatieve opvatting ten grondslag, met name: waar mogelijk zoveel mogelijk proberen leed te beperken (Sayer, 1997). Christie (1981: 11) gaf in dat verband drie adviezen:

1) Bij twijfel, berokken geen pijn.
2) Berokken zo min mogelijk pijn.
3) Zoek naar alternatieven voor bestraffing, niet alleen naar alternatieve straffen.

In de praktijk is de toepassing van deze regels evenwel niet altijd eenvoudig. Bij heel wat misdrijven zijn immers ook slachtoffers betrokken, die ook leed ervaren hebben en mogelijk enige vergelding willen zien. We mogen niet voorbijgaan aan de noden van het slachtoffer of vergeldingsgevoelens in de samenleving (zie Hoofdstuk 2), maar ook dan blijft het belangrijk om relevante informatie te ver-

Leesexemplaar

schaffen over het succes, de kosten en de gevolgen van bestraffing (Zisman & Rehren, 2025), bijvoorbeeld over de contraproductieve effecten van gevangenisstraffen (Wermink et al., 2022). Ook dan kan men op zoek gaan naar constructieve vormen van conflictafhandeling, waar ook slachtoffers beter van worden, zoals bijvoorbeeld slachtoffer-dader-bemiddelingen (zie Hoofdstuk 2). Denk bijvoorbeeld terug aan Van Stokkom (2023: 81), die de focus op leed weghaalt in zijn definitie van bestraffing: "Straf is terechtwijzen en ter verantwoording roepen en gaat vergezeld met het opleggen van een inspanningsverplichting die verantwoordelijkheidszin stimuleert."

Een kritische blik op de oorsprong van de penologie

Het is niet alleen essentieel om kritisch te kijken naar bestraffingsbeleid en -praktijken, maar ook naar de penologie als vakgebied zelf. Ideeën over bestraffing – en dus ook penologische theorieën – kunnen immers actief bijdragen aan het vormgeven en legitimeren van strafpraktijken. Op dat vlak heeft de penologie een moreel ambivalente voorgeschiedenis.

Sommigen situeren de oorsprong van de penologie aan het einde van de achttiende eeuw, wanneer strafrechtsfilosofen zoals Cesare Beccaria pleitten voor het afschaffen van de doodstraf (zie Hoofdstuk 4). Het is echter de politieke wetenschapper Francis Lieber die in 1838 expliciet met de term 'penologie' op de proppen kwam, wanneer hij schreef:

> Een uiterst belangrijk onderwerp binnen het strafrecht – de bestraffing zelf – is nog niet behandeld vanuit een stevig, alomvattend en wetenschappelijk opzet, noch als een zelfstandige wetenschap. Toch zijn er tal van waardevolle inzichten beschikbaar; […] en de discussies over bestraffing hebben een zekere mate van rijpheid bereikt en een belang aangenomen voor alle beschaafde naties. Het lijkt dan ook hoog tijd om alles wat reeds voorhanden is of ontdekt werd, te bundelen en te ordenen in een samenhangend en strikt systeem dat, zoals elke ware wetenschap, erop gericht moet zijn de wezenlijke principes van zijn onderwerp vast te stellen en daaruit solide wetten af te leiden. Deze wetenschap wordt voorgesteld als 'penologie', die zich noodzakelijkerwijs zal bezighouden met bestraffing in theoretisch, praktisch en historisch opzicht, evenals met haar relatie tot zowel

Leesexemplaar